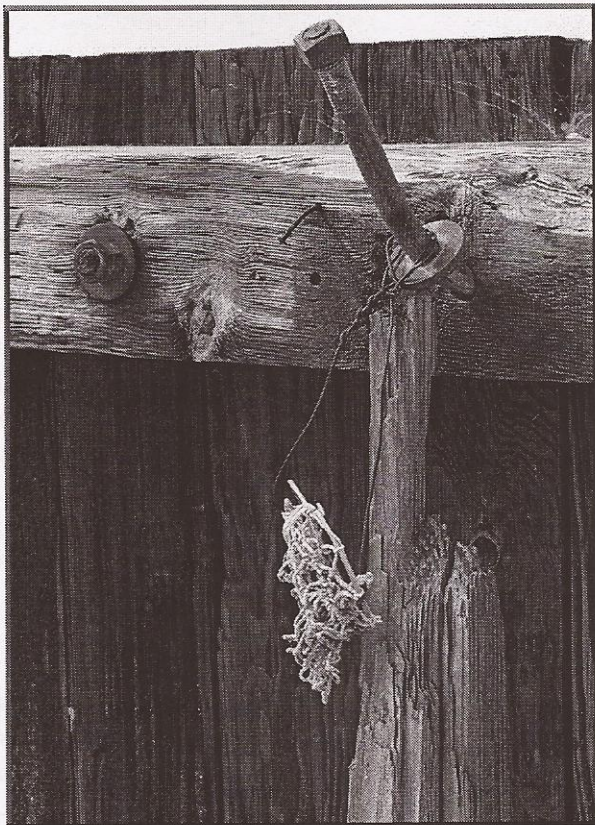

Introdución

Cando se buscan pedriñas de ouro, ás veces, acábase atopando unha mina de diamantes. Dalgún modo, iso foi o que aconteceu con este traballo.

A idea inicial era facer un achegamento á historia da praia de Portomaior.

Portomaior é actualmente un dos puntos turísticos máis importantes da parroquia de Cela. Moitos dos seus bañistas non saben nada do estilo románico que inspirou o templo parroquial e descoñecen as impresionantes vistas que se contemplan desde Chans ou case desde calquera outeiro de Cela. Non obstante, acoden regularmente ao areal para pasar o día, ou todo o verán.

Non é a única praia da parroquia. Tamén son moi valoradas Agrelo, case confundida coa nosa protagonista; Covelo, máis íntima; e Lapamán, con escaseza de servizos pero, aínda así, considerada unha das máis fermosas da provincia de Pontevedra. Pero Portomaior é a

única que leva anos recibindo o distintivo europeo de calidade no referente aos areais: a bandeira azul.

En cambio, ao escarvar un pouco por baixo da máscara de sol e bañistas que ofrece o areal hoxe en día, foi aparecendo un espectacular mundo de viveza económica e histórica. Deixouse entrever unha arte de pesca desaparecida hai case 50 anos, pero que no seu momento posibilitou a supervivencia de moitos veciños, nos coñecidos como anos da fame, tras a desprezable Guerra Civil.

Así aconteceu que este relato derivou cara ás artes xávegas, coma unha barca sen remos, guiado pola sorpresa e a curiosidade que supón introducirse nun mundo completamente novo, para min e seguramente para moitos dos que agora mesmo están lendo isto.

Conclusión, nas páxinas que seguen han atopar unha modesta aproximación ás artes xávegas, unha arte tan enraizada e valorada polos mariñeiros que, na fala de acotío, perdera xa o apelido e era coñecida, dun xeito ben significativo e fermoso, simplemente como a arte.

O relato está baseado en varias conversas con membros da propia Comisión de Festas (aos que lles agradezo a súa axuda e, por outra banda, o seu importantísimo labor á hora de manteren vivas as celebracións parroquiais); con Benito Riobó, antigo armador e fundador da Casa Benito, en Loureiro; e con Francisco Barreiro, sobriño do defunto armador Luís da Viúda e dono da Taberna A Viúda, en Bueu. Todos abriron xenerosamente o máis valorado recuncho da súa memoria para rescatar do esquecemento esta esforzada e espectacular modalidade de pesca.

As artes xávegas

Esta modalidade de pesca era coñecida entre os mariñeiros como a arte ou a arte grande. O seu esquema de funcionamento era semellante ao da rapeta, que deriva precisamente deste sistema, pero con maiores dimensións. Por

exemplo, se na rapeta traballaban sobre seis homes, para a arte eran precisos arredor de trinta.

Na arte xávega utilizábanse tres barcos: unha lancha ou traíña, unha barca auxiliar e unha gamela. Todas ían a remos, sen vela. Na traíña, que podía levar de 3 a 6 pares de remos, cargábase o aparello, a rede. En terra quedaba un cabo (unha corda) e a lancha íase distanciando da costa. A medida que se afastaba, ía soltando máis cabo e, despois, a rede. Cando chegaban á distancia axeitada (non está moi clara: podería ser a uns 500 metros da costa; en todo caso, chegaba máis alá de onde hoxe están as bateas), empezaban a vogar (remar) en paralelo á praia e ían soltando o aparello. Despois, volvían cara á terra coa outra punta do cabo (a arredor dun quilómetro de distancia do primeiro) e empezábase a tirar do aparello cara á costa.

Ao mesmo tempo que se turraba, tamén había que ir estreitando o aparello, para que o peixe se concentrase no cope (na parte central, onde as mallas da rede eran máis pequenos) e para evitar as pedras, pois podían romper o aparello. Niso consistía a función das outras dúas barcas: seguían as indicacións do patrón desde a costa, que, con berros e xestos, lles indicaba se había que mover o aparello nunha dirección ou noutra. Ademais, contaban coa forza dos que tiraban dos cabos desde a praia. Estes empezaban a empurrar ben separados e ían arrimándose, ata que acababan xuntos.

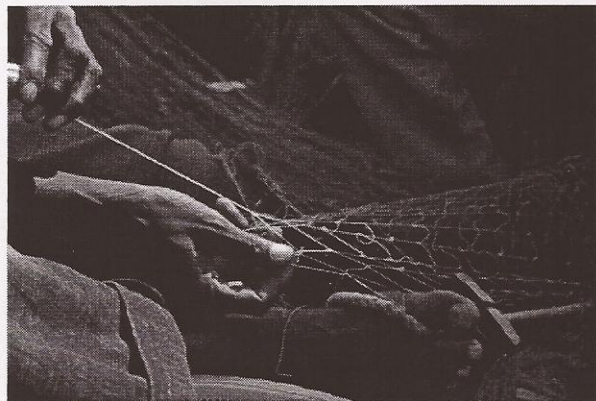
O aparello compúñase das dúas bandas e o cope. Contaba con tres boias: unha en cada calón (onde acababa o cabo e empezaba a rede) e outra no cope. Tamén levaba cortizas de forma circular ou trapezoidal, a criterio do arteiro (armador). Para que a rede non aboiasse, colocábenselle chumbos (a chumbada) na parte baixa, todo ao longo do aparello.

Historia da arte

Esta arte, como o desenvolvemento industrial das fábricas de salgadeira, chegou a Galicia a través dos empresarios cataláns, no século XIX. Tanto a traíña como o aparello e o sistema de traballo seguían o mesmo esquema do *xabec* catalán, ben conservado aínda hoxe na illa de Menorca. Mediante esta ligazón directa, a arte xávega emparéntase con toda unha tradición de pesca mediterránea de baixura. O mesmo modelo deuse tradicionalmente na costa valenciana e andaluza. En Almería, Málaga e Murcia leváronse a termo nos últimos anos importantes procesos de recuperación histórica desta arte. Tamén existía no sur de Italia.

Ao parecer, a estrutura do barco e a palabra que o define é de ascendencia musulmá. O *xabec* catalán vén do termo árabe *sabbak*

(nave) que, xa naquel idioma, deu na palabra *sabaka* (rede), o que deixa ás claras a relación do concepto coa pesca. Segundo varios documentos historiográficos consultados, foi dos musulmáns, que atacaban con esta clase de barcos as costas mediterráneas, de quen os gobernadores locais andaluces, valencianos, cataláns e italianos copiaron o modelo; adaptárono, primeiro, para a defensa e, máis tarde, para a pesca.

Retrocedendo un pouco máis na historia, os musulmáns herdaron o modelo de barca dos fenicios, grandes comerciantes norteafricanos cuxa cultura floreceu hai arredor de 3000 anos. Tanto na versión fenicia coma na posterior musulmá, os barcos movíanse a remo, pero levaban tamén velas, para facilitar a navegación de longas distancias. A vela perdeuse cando o barco se empezou a usar para a pesca costeira.

En resumo: os fenicios desenvolveron hai máis de 3.000 anos un tipo de barca de éxito para o comercio polo mar Mediterráneo. Tras a desaparición da súa cultura, os musulmáns continuaron usando o seu modelo de bote para a pesca e tamén para atacar as costas españolas e italianas. Os gobernadores locais imitaron o bote para defendérense e despois aplicárono igualmente á pesca de baixura. Cando os cataláns viñeron a Galicia desenvolver a industria salgadeira, trouxeron con eles este modelo de pesca, que permitía pescar dentro das rías cando o mal tempo impedía saír mar a fóra. Esta arte caeu ben nalgunhas zonas sen rochas, pero reduciu o seu tamaño nos lugares onde había demasiadas pedras, co que deu orixe á rapeta (ou boliche).

Unha modalidade de pesca como a de Bueu existiu tamén noutros puntos da costa galega, como Redondela.

As artes xávegas en Bueu

No concello de Bueu, a arte practicábase en catro praias: Portomaior, Loureiro, A Banda do Río e Beluso. Nas outras, ou ben a cantidade de peixe non o facía rendible ou, sobre todo, a profusión de pedras impedía que se puidese largar un aparello tan grande.

A arte usábase só nos meses de inverno, aproximadamente entre mediados de novembro e marzo. Isto dependía das condicións meteorolóxicas. A razón principal era que, cando ía bo tempo, os mariñeiros adoitaban ir á ardora, outra arte de pesca que se practicaba en mar aberto. Desa maneira, non había persoal suficiente para facer un lance da arte. Ademais, ao parecer, durante o resto do ano tampouco había peixe (ou tanto peixe) coma no inverno, posiblemente porque era co mal tempo cando as capturas buscaban a protección natural da ría de Pontevedra.

O número de artes roldaba a decena nos anos 50 do século XX. Cada arteiro tiña a súa. Estaban, daquela. Barrabás, Benito Riobo, o Botaviño, o Capellán, Charrúa, o Feito, Luís da Viúda, o Patrón, o señor Pepe e Toniño.

Ningún era de Cela, que se lembre. Tampouco os Massó tiñan capital nas artes, cando menos nesta época. Sempre ben informados das actualizacións tecnolóxicas, foran dos primeiros en investir nos barcos a motor que saían da ría.

Todo o relacionado coa arte estaba escrito e editado nun libro dunhas 15 ou 20 páxinas, o *Reglamento de las artes jávegas*, que posuían todos os armadores. Nesa edición estipulábanse as horas ás que debían comezar os lances, como se concretaba a orde na que se traballaba, que pasaba se un armador renunciaba á súa quenda...

En cada unha das catro praias adoitábanse facer tres lances ao día. O mellor valorado era o da alba, aí polas sete da mañá, pois era cando máis peixe había. O seguinte empezaba cando o primeiro levaba tres cuartos feitos, sobre as 10 horas; e o terceiro, arredor das 12 horas. Cada lance podía durar entre catro e cinco horas (se contamos con largar o aparello, recollelo e coller as capturas). Se se quería, podíase repetir, despois do terceiro, pero non era habitual. Primeiro, porque xa non quedaba moita pesca para outro lance e, sobre todo, porque a arte daba moito traballo e non quedaban folgos para un segundo intento, a non ser que no inicial houbera algún problema e non se lograse peixe ningún.

Para definir a orde inicial, celebrábase un sorteo entre os armadores. Por exemplo, a un podía tocarlle o primeiro lance en Portomaior e a outro o terceiro na Banda do Río. Isto rexía o primeiro día. Desa xornada en diante, estaba previsto que os postos ían rotando. Non está claro o modelo de rotación, pero, para entendela, sería algo semellante a isto: o que o luns ía de primeiro en Portomaior; o martes ía segundo na mesma praia; o mércores, terceiro; o xoves, por exemplo, íría primeiro en Loureiro; o venres, segundo en Loureiro...

Este sistema renovábase co sorteo cada ano ao comezar a campaña ou máis veces se se paraba unha tempada longa durante un inverno (por un supoñer, se melloraban as condicións meteorolóxicas e se podía ir á ardora durante un par de semanas no medio do inverno). En calquera caso, non rexía nos domingos nin nos días festivos. Esta situación, tamén marcada no

Regularmente, provocaba que nesas xornadas os que quixesen pescar tivesen que "picar o lance". Isto é, había un lugar e unha hora definida á que tiñan que estar os que querían largar (soltar o aparello). O que primeiro chegaba e tiraba o rizón (âncora de catro ganchos), largaba primeiro; o que o facía segundo, pois tocáballe esperar...

Isto daba en verdadeiras regatas que antecederon en décadas as actuais. Pero naquel caso, as trañas cargaban con todo o aparello de pesca e, por suposto, era un traballo e non unha variedade de lecer.

A arte era unha profesión moi dura. De feito, os mariñeiros non adoitaban traballar nela moitos anos. O máis habitual era que funcionase como unha durísima escola de mariñeiros. Aproximadamente aos 11 anos, os rapaces adoitaban empezar a traballar na rapeta, para aprenderen e curtírense durante uns meses. Aos 12 anos xa formaban parte das tripulacións da arte. Remar, largar o aparello, corrixir a traxeectoria da rede e tirar para sacalo do mar eran funcións que esixían moita forza e resistencia física. Ademais, a maioría empézaba a traballar descalzos e sen roupa de augas, en puro inverno.

Os mozos de Ceta, nos anos cincuenta, traballaban sobre todo para tres patróns. Os das aldeas de Sabarigo, Castrelo, A Costiña, Pousada e A Fontealta ían con Agustín de Capellán (arteiro: Luís da Vida); os do Torón, As Castiñans, A Barraca e O Viso ían maioritariamente con Resille (lancha de señor Pepe) e con Antonio de Agosto (o armador era Benito Riobo).

O reparto dos beneficios era, segundo nos contaron, a metade para o armador e o resto para repartir entre os mariñeiros. O patrón cobraba da parte do propietario, mentres que, da banda dos mariñeiros, entregábase unha parte para o mantemento do barco. Os mariñeiros cobraban en cartos e, ademais, levaban un quión (pequena cantidade das capturas). A diferenza doutras artes, como a

En Portomaíor, o punto para picar lance estaba próximo ao extremo oriental (cara a Marín), onda a de Cachacho. Nesta praia había dúas pedras que determinaban o xeito de traballar: a Pedra das 3 e a Pedra das 7. Os mariñeiros chamábanlles así porque estaban á altura da terceira e da sétima corda de distancia desde o litoral (unha corda é unha medida de lonxitude que pode andar polos 60 metros, aproximadamente). Largábase a rede e despois a barca auxiliár e a gamela moviana e estreitábana coa axuda dos que tiraban desde terra para evitar estas rochas.

O patrón tamén os dirixía desde a praia. En cada areal, tiñan uns postes chantados que lles axudaban a enfiar, é dicir, a saber exactamente onde estaban os accidentes naturais. En Portomaíor, de feito, había unha caseta e un poste, preto de onde está actualmente o *chiringo* e a rede de voleibol. O patrón enfiaba o poste cun punto de Sanxenxo para localizar as pedras e ir avisando a tripulación.

A caseta seica a construíra un dos armadores, o patrón. Era de ladrillo, caleada, con tellas. Tiña unha superficie duns catro metros cadrados. Contaba cunha porta e cunha pequena fiestra. Usábase para gardar algunhas cousas. Poucas, porque o espazo non daba para máis. A súa función básica era evitar que os armadores se mollasen cando chovía. A caseta foi derruída cando construíron a estrada do paseo de Portomaíor.

A arte en Portomaíor

ardora, nas xávegas todos os mariñeiros levasen traballando. O primeiro que adoitaban mercar cando aforraban uns poucos cartos era unha roupa de augas (que había que untar de aceite para que fose efectiva) e unhas boas botas. Normalmente tres ou catro anos despois de empezar, estes mozos buscaban a vida en barcos da altura e outros máis novos substituíanos.

Os axudantes

Ademais da tripulación, para a arte era necesaria a colaboración de máis xente. Eran os "axudantes", veciños que se achegaban á praia para botar unha man á hora de tirar do cabo e recoller as capturas. En Beluso, adoitaban ser mariñeiros doutras artes. En Cela, eran labregos que conseguían deste xeito un quiñón de peixe para levarlle á familia. Porque eles non cobraban en cartos. Levaban unha pequena parte das capturas que se lograban.

O primeiro que chegase á praia para colaborar (normalmente era da confianza do armador) era o responsable de repartir o quiñón entre o resto, en función do tempo que traballasen ou da súa utilidade. É dicir, levaba máis peixe un home rexo ca un rapaz, por exemplo.

Entre os axudantes tamén había dous niveis ben diferenciados: os que tiraban coas mans e os que o facían co cinto. O cinto, tamén de orixe catalá, aínda que con algunhas particularidades, consistía nunha banda de coiro, saco ou lona que rodeaba as costas pola cintura. Na parte de adiante, saíanlle dúas cordas, que se unían. O cabo resultante tiña máis ou menos un metro de lonxitude e, no final, contaba cunha rodiña de madeira e un nó. Con esa rodiña dábaselle unha volta ao cabo do aparello e quedaba atrapada, de xeito que o axudante podía retroceder e empurrar con máis forza que

alguén que o fixese só coas mans. O que levaba cinto tamén gañaba máis peixe.

Esta característica da arte, a do traballo comunitario e aberto á veciñanza, fixo que Portomaior quedara na memoria dos veciños de Cela como a **praia matafames**. A comezos da década dos corenta, durante os peores anos da posguerra española, nunha época na que as familias sufrían extremas dificultades para alimentárense, a abundancia de peixe no banco de Portomaior permitiulles a moitas persoas superar o desastre da fame nos momentos máis duros do inverno. Viña xente ata de Moaña para colaborar na arte de Portomaior e poder marchar cunha gabetada, cunha pateira, cun salabardiño de peixe para a casa.

Os máis vellos lembran que naqueles tempos, a **posta** (o banco, o lugar onde se soltaba o aparello) de Portomaior foi especialmente prolixa e rica. Hai quen se acorda de recoller 100 cestas de xurelos e rinchas (cada cesta pesaba aproximadamente 100 quilogramos) tras un só lance. Máis dunha vez houbo que practicar a **sota**, é dicir, que o cope ía tan cargado de peixe que non era posible arrastralo ata a praia. Nesta situación, o que se facía era arrimar o aparello contra a lancha, no medio do mar, e con **salabardos** e **trueis** (aros de madeira cunha rede; o truel era máis grande) recollíanse as capturas.

Cando pasaba iso, era un lance de aínda maior esforzo físico, pois primeiro intentábase con todas as forzas tirar do aparello e, cando se vía que era imposible, chegaba o traballo de subir todo o peixe ás barcas. Pero valía a pena, pois significaba unha boa campaña.

O contrario era unha catástrofe. Cando se daba o caso de que se largaba mal o aparello ou de que se enganchaba contra as rochas, quería dicir que os esforzos todos non servían para nada. Sen peixe, non había nin quiñón para os axudantes nin salario para os mariñeiros.

O máis habitual era que o lance acabase en **ensagua**. Isto é, arrastrando o aparello ata a praia e recollendo o peixe na beiramar. A rede estendíase na area para que secase. Se había que amañala, ou se cosía no momento ou se levaba a Bueu para que o amañasen as redeiras.

A fin da arte

Coa arte pescábanse chinchos, xurelos, rinchas e peixes finos como os tranchos, as pescadiñas, os sanmartiños... Tamén se podía coller algunha centola e raias. A xouba, os espadíns e as sardiñas foron desaparecendo durante os anos 40 e 50. Algún aínda se acorda de pescar bocarte na ría de Pontevedra.

O caso é que a comezos dos anos 60 a arte desapareceu. Dun día para outro non se volveu practicar. O que sucedeu, segundo nos explicaron, foi que o Goberno prohibiu esta modalidade de pesca. Un día, os arteiros foron convocados á Comandancia e alí comunicáronlles que xa non podían saír pescar. Así de sinxelo.

Detrás da prohibición, agochábase unha aposta decidida polo cultivo do mexillón, polas bateas. De feito, as bateas de Beluso e de Cela están situadas xusto nas respectivas postas, onde se largaba o aparello da arte.

As traíñas quedaron inservibles. Unha delas, a *Extremadura II* de Luís da Viúda, atópase, por sorte, conservada no Museo do Pobo Galego, en Santiago de Compostela. A de Benito Riobó, que estaba na praia de Loureiro, esnaquizouna un temporal alá polos anos setenta.

Os mariñeiros marcharon para a pesca de altura ou simplemente quedaron sen a posibilidade de traballar cando ía mal tempo. A prohibición chegou nunha época de desenvolvemento tecnolóxico na que, lembran, algúns arteiros xa planeaban unha modernización do sistema, con motor para a traíña, guinche de carga para largar o aparello... ideas para evitar a dureza e as penalidades da arte.

Pero non foi posible. Na actualidade, o único afastado parecido que nos pode lembrar estas artes xávegas son as competicións de traíneiras (embarcación a remo estruturalmente máis estilizada e lixeira), nas que compiten os remeiros por chegar á meta coma, nos seus tempos, os mozos competiron por picar lance e poder ganar o pan.

